

इन्द्रियगुणान्द्रियभोग्यान्रूपादीन् आहत्य अस्तंस्वरूपं गच्छतीति योजना ॥ १४ ॥ अस्य पुनः पुनर्देहावर्तमानो हेतुमाह प्रणीतमिति प्रणीतं कर्मणा उपस्थापितं मार्गं विषयं कर्मणैव नीयमानः कर्मफलं सुखादिप्राप्तिं यतः प्रवृत्तं प्रवृत्तिप्रधानं धर्मपुण्यपापात्मकं आप्तवान् कृतवान् आत्मविदिति पाठे प्रारब्धकर्ममात्रविषयोऽयं श्लोकः ॥ १५ ॥ एतत्परिहारार्थं निवृत्तं धर्ममाह विषया इति आहरणं आहारो विषयभोगस्तद्वर्जितस्य विषयाः शब्दाद्यभिलाषाः विनिवर्तते परंतुरसो वासन आत्मकोन निवर्तते सोऽपि परं आत्मानं दृष्ट्वा अवाप्तसकलकामस्य पुंसो निवर्तते भोगेच्छां त्यक्त्वा आत्मानं पश्यतो विषयबंधो निवर्तत इत्यर्थः ॥ १६ ॥ कर्मगुणैः कर्माणि गुणभूतानि येषां तैर्विषयसंगैः मनसि मनःप्रधाने त्वंपदार्थेऽस्मितामात्रे तदामनोपीति शेषः ब्रह्मसंपद्यते कुतः यतस्तत्रैव प्रलयंगतं भवति ॥ १७ ॥ ब्रह्मपदार्थमाह अस्पर्शनमिति स्पर्शादिहीनत्वात् स्पर्शनादिक्रियानाश्रयं अनिद्रियत्वात् श्रवणादिक्रियाहीनं अशृण्वानं अवितर्कं अनुमानागम्यं ईदृशं परं ब्रह्म सत्त्वं बुद्धिः प्रविशते ॥ १८ ॥ अध्यायार्थमुपसंहरति मनसीति आकृतयो घटादिव्यक्तयः मनः संकल्प

अंतरात्मा तथा देहमाविश्येन्द्रियरश्मिभिः ॥ प्राप्येन्द्रियगुणान्यंच सोऽस्तमावृत्य गच्छति ॥ १४ ॥ प्रणीतं कर्मणामार्गं नीयमानः पुनः पुनः ॥ प्राप्नोत्ययं कर्मफलं प्रवृत्तं धर्ममाप्तवान् ॥ १५ ॥ विषया विनिवर्तते निराहारस्य देहिनः ॥ रसवर्जं रसोप्यस्य परं दृष्ट्वा निवर्तते ॥ १६ ॥ बुद्धिः कर्मगुणैर्हीना यदा मनसि वर्तते ॥ तदा संपद्यते ब्रह्मतत्रैव प्रलयंगतं ॥ १७ ॥ अस्पर्शनमशृण्वानमना स्वादमदर्शनं ॥ अघ्राणमवितर्कं च सत्त्वं प्रविशते परं ॥ १८ ॥ मनस्याकृतयो मग्नमनस्त्वभिगतं मतिं ॥ मतिस्त्वभिगता ज्ञानं ज्ञानं चाभिगतं परं ॥ १९ ॥ इन्द्रियैर्मनसः सिद्धिर्न बुद्धिर्बुद्ध्यते मनः ॥ न बुद्धिर्बुद्ध्यते व्यक्तं सूक्ष्मं त्वेतानि पश्यति ॥ २० ॥ इति श्रीमहाभारतेशांतिः ० मोक्ष ० मनुबृहस्पतिसं ० चतुरधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०४ ॥ ॥ ७३ ॥ मनुरुवाच दुःखोपघातेशारीरे मानसे चाप्युपस्थिते ॥ यस्मिन्नशक्यते कर्तुं यत्नस्तन्नानुचितयेत् ॥ १ ॥ भैषज्यमेतदुःखस्य यदेतन्नानुचितयेत् ॥ चिंत्यमानं हि चाभ्येति भूयश्चापि प्रवर्तते ॥ २ ॥ प्रज्ञायामानसं दुःखं हन्याच्छारीरमौषधैः ॥ एतद्विज्ञानसामर्थ्यं न बालैः समतामियात् ॥ ३ ॥

कृतत्वात् तत्रैव मग्नमवति ॥ तथा चाक्षपादाचार्यप्रणीतं सूत्रं दोषनिमित्तरूपादयो विषयाः संकल्पकृता इति एवं मनसो बुद्धौ बुद्धेर्जीवेतस्य ब्रह्मणि चलय इत्यर्थः ॥ १९ ॥ सिद्धिर्नेति नकारः काकाक्षिवदुभयत्र संबध्यते कार्येण कारणाव्याप्तेरिन्द्रियादयः स्वं स्वं कारणं न बुद्ध्यन्ते सूक्ष्मं तु चिदात्मा सर्वं पश्यति तदनुविद्धा उत्तरे तु स्वं स्वं कार्यं पश्यन्तीत्यर्थः ॥ २० ॥ इति शांतिः ० मोक्ष ० नैलकंठीये भारतभावदीपे चतुरधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०४ ॥ ॥ ७३ ॥ दुःखोपघाते इति दुःखरूपे उपघाते प्रागुक्ते योगे विधेसति शारीरे व्याध्यादौ मानसे शोकादौ च यस्मिन्सतियतो योगाभ्यासः कर्तुं न शक्यते तदुःखोपघातं नानुचितयेत् अचितयैव तं परिहरेदित्यर्थः ॥ १ ॥ एतदेवाह भैषज्यमिति ॥ २ ॥ ३ ॥